

Розділ 1

ЕТНОЛОГІЯ

УДК 94 (477).

МАКСИМ МУДРИЙ

ЗМІНА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОГО СКЛАДУ СЕЛА СТАРОШВЕДСЬКЕ (ЗМІЇВКА) У ХХ столітті

У статті на основі широкого кола опублікованих та архівних документів послідовно розкривається процес зміни етнічної картини села Старошведське на тлі буремних подій ХХ століття. Під час аналізу змін перевагу надано статистичним матеріалам, у тому числі даним земського обліку, всесоюзним і всеукраїнським переписам населення тощо. Визначено вагому роль політичних чинників у формуванні істотних змін. Особливу увагу приділено ідеологічним чинникам. З огляду на екстраполяцію подій початку ХХ століття застосовано дані епохи «пізнього соціалізму», у котрих згадуються явища в історичній ретроспективі. Акцент робиться на долі конкретних осіб і родин. Такий підхід органічно поєднується зі статистичними даними. Автором відстежено процес репатріації етнічних шведів на історичну Батьківщину.

Ключові слова: етніціональність, шведи, Зміївка, Старошведське, Альтшведендорф, колонія.

Початок ХХ століття шведська спільнота села Альтшведендорф та сіл-супутників (Клостендорф, Мюльхаузендорф і Шлангедорф) зустріла на тлі господарчого й демографічного підйому. Кілька поколінь працелюбних колоністів створили економічний базис для зростання численності людності. Відійшли у минуле голодні роки й десятиліття, котрі супроводжували громаду засновників нинішньої Зміївки на острові Гіюмаа. Про успіхи шведської спільноти свідчать дані земської статистики та результати першого всеросійського перепису населення (1897 рік). Якщо в середині ХІХ ст. чисельність мешканців села Альтшведендорф складала близько 820 чол., то на 1897 р. її чисельність зростає до 900 чол. [13, 16]. Цьому сприяли й економічні показники діяльності шведської колонії. Громада з упевненістю крокувала у майбутнє.

Позитивна тенденція приросту населення спостерігається протягом 1900–1914 років попри економічні негаразди у країні (економічна криза 1900–1903 рр, стагнація 1904–1908 рр. тощо). І лише з початком Першої світової війни зростання популяції шве-

дів дещо уповільнюється. Це спричинило декілька чинників: насамперед як піддані російського імператора, військовозобов'язані мешканці села були мобілізовані до армії; з іншого боку, передання до потреб фронту й реквізиції матеріальних ресурсів (головним чином продовольчих) суттєво зменшили резерви споживання для цивільного населення краю в цілому. За розпорядженням воєнного міністерства село Альтшведендорф було включено як один із тимчасових пунктів розміщення біженців, про що влада відповідно оповістила Південно-західне відділення Російського Товариства Червоного Хреста й Всеросійський земський союз [15]. Проте суттєвого руху біженців до 1920 р. через село не зафіксовано. Цьому завдячувала відсутність мережі залізниць.

Роки революції та громадянської війни виявилися суперечливими для долі мешканців шведських колоній. З одного боку, розпочався процес зняття національних обмежень стосовно некорінних народностей колишньої Російської імперії, проте, з іншого боку, прихід більшовиків до влади в Росії розпочав процес відновлення імперського гноблення

краю, але вже у тоталітарному форматі. Відносна нейтральність шведської спільноти стосовно білого руху та більшовизму не відвернула негаразди від колоністів. У 1920 році Червона армія реквізувала весь наявний ресурс коней; це стало відчутним ударом по господарству громади, особливо по її заможним та економічно самодостатнім членам [6]. Подібні ексцеси об'єктивно закладали ґрунт для запуску процесів депопуляції шведського населення.

Першим вагомим ударом по демографічному становищу мешканців села Альтшведендорф став голод 1921–1923 рр., особливо відчутний у південних губерніях. Відсутність достатньої кількості транспорту, реманенту й посівного матеріалу, скорочення кількості чоловічого населення унеможливили швидке подолання наслідків більшовицької політики «воєнного комунізму». Виручали скандинавських нащадків старі приховані від реквізиції запаси продовольства й почуття етнічної солідарності незалежно від рівня статків і соціального положення. Відсутність переписів населення (до 1926 року) дає нам змогу лише приблизно визначити демографічні втрати шведської діаспори Північного Причорномор'я за період 1914–1923 рр.

Перехід до НЕПу дозволив громаді села Альтшведендорф частково відновити господарську структуру колоністів [6]. Разом із тим клопотання про заснування шведського національного району на території Бериславщини за зразком інших національних меншин тодішньої УСРР було відхилене радянською владою. Єдиною поступкою населенню стало надання статусу національного населеного пункту та дозвіл на існування шкіл зі шведською мовою навчання на території сільської ради села Старошведське [7].

Кінець 1920-х років став другим важким випробуванням для колоністів. Початок процесу колективізації поєднався із розгортанням активної антирелігійної пропаганди. Ліквідація лютеранської громади шведських сіл при визначальному впливі релігії на національну ідентичність скандинавів у першій половині ХХ ст. заклала підвалини до їх асиміляції у бездуховному середовищі «радянських людей».

Тому активізувався рух за повернення шведів на історичну Батьківщину, започаткований ще на початку 1920-х років за підтримки архієпископа Упсальського Натана Седерблума. І якщо тоді радянська влада не задовольнила вимоги колоністів, то тепер, у період реалізації програми індустріалізації, вона потребувала продажу обладнання й новітніх технологій із країн Заходу і не могла заборонити їх повернення, остерігаючись можливого обурення світової громадськості та, як наслідок, накладення економічних санкцій.

Процес рееміграції етнічних шведів на історичну Батьківщину відбувся у два етапи. 1 серпня 1929 р. 881 чоловік з села Альтшведендорф прибули до Королівства Швеція. Одним із молодих репатріантів був Йоханнес Бускас. Саме йому ми завдячуємо збереженням історичної пам'яті про долю колоністів у ХХ столітті. У країні тоді, як і скрізь на Заході, відбувалась економічна криза, тому місцеве населення поставилось до переселенців вороже, як до небажаних емігрантів. Більшість колишніх мешканців Бериславщини оселилися на острові Готланд. Незважаючи на земляцьку солідарність, уряд Швеції не дозволив їм створити власну громаду. На Готланді також було побудовано лютеранську каплицю із дзвонами старої кірхи села Альтшведендорф [9]. Щорічно 1 серпня вони дзвонять у пам'ять про повернення на Батьківщину.

З огляду на економічну кризу 1929–1933 рр. частина колоністів не затрималась у Швеції й емігрувала далі до Канади у провінцію Манітоба. Проте частина шведів по завершенні економічного спаду повернулась назад на землю предків. Це і був другий етап рееміграції.

Окремо слід згадати про групу людей, котрі не пройшли процес адаптації на історичній Батьківщині й опинилися знову на Бериславщині. До 1 січня 1930 р. при активному сприянні Комінтерну й шведської компартії 120 чоловік (14% від загального числа репатріантів) повернулися до села Альтшведендорф та інших ближніх колоній. Більшість із них згодом вступила до лав компартії та використовувалась радянською пропагандою й спецслужбами КДБ у ідеологічній війні СРСР проти країн Заходу. Вони заснували

колгосп «Шведкомпартія». Однак початок Голодомору 1932–1933 рр. знову підняв питання про рееміграцію на історичну Батьківщину. Двадцять осіб, котрі виявили бажання залишити СРСР, були заарештовані ДПУ і п'ятеро з них ув'язнено. Після цих акцій аж до 1991 р. про повернення до Швеції нащадкам колоністів не було можливості навіть мріяти.

Підсумком етнонаціонального розвитку села Старошведське (Зміївка) наприкінці 1930-х років можна назвати деградацію традиційного економічного укладу й розмивання національного складу, великі демографічні втрати внаслідок Голодомору 1932–1933 років й рееміграції частини етнічних шведів на історичну Батьківщину. Мова йде про зникнення економічно незалежного й багатого прошарку населення. Такі тенденції згодом сприяли посиленню процесів русифікації на тлі стимулювання міжнаціональних шлюбів радянською владою.

Складний і суперечливий характер мав перебіг подій Другої світової війни стосовно шведської діаспори Півдня України. Не будучи етнічними німцями, колоністи уникнули депортації за указом Президії Верховної ради СРСР (серпень 1941 р.), проте їх ставлення до конфлікту двох тоталітарних держав можна назвати нейтральним, враховуючи офіційну позицію історичної Батьківщини у подіях 1939–1945 років. Звісно, таємні симпатії були радше на боці німців як культурно та історично близької етнічної спільноти. Давалося взнаки й недавнє історичне минуле: тяжкий досвід колективізації та цілеспрямованої політики штучного зубожіння працівників аграрного сектору не додавав підтримки більшовицькому режимові.

У період нацистської окупації співробітництво місцевого населення із німецькою адміністрацією відбувалося за двома головними напрямками. Як і швейцарські колоністи, шведи активно залучалися до роботи в окупаційній адміністрації на суто технічних посадах у якості перекладачів, оскільки більшість шведів вільно володіла німецькою мовою. Другим вектором діяльності стало виконання плану продовольчих поставок до рейху. Такий формат роботи не виходив за рамки традиційного побуту населення на окупова-

ній території. Тому об'єктивно радянська влада після її повернення на Бериславщину не мала вагомих причин до репресій стосовно шведської громади за звинуваченнями у «зраді Батьківщині» [5]. Але разом з тим і зберігати національну ідентичність скандинавського етносу в Північному Причорномор'ї не входило у плани керівництва тодішнього СРСР.

Одним із проектів «змішування націй» у добу пізнього сталінізму стала програма розселення спецпереселенців із приєднаних до СРСР на першому етапі Другої світової війни територій Західної України. Багатоаспектність даного заходу полягала насамперед у прагненні радянської влади асимілювати західноукраїнське населення в новому етнокультурному середовищі й водночас шляхом політики депортацій забезпечити політичне домінування російського етносу, визначеного союзним керівництвом як головний народ у державі. Згідно угоди між СРСР і урядом Польської Народної Республіки від 15 лютого 1951 року мешканці двадцяти дев'яти сіл Галичини примусово змінили місце проживання [12]. Внаслідок таких дій село Старошведське, крім шведської, німецької (грунтовно зменшеної), російської та української громади, отримало нову групу поселенців, котрі зміцнили українську складову, але урізноманітнили релігійний регіон, додавши до лютеранської, римо-католицької та православної віри нову – греко-католицьку. Подальші події кінця ХХ – початку ХХІ століть наочно спростували розрахунки радянської влади на злам національної самосвідомості й релігійних традицій галицьких переселенців Бериславщини.

У добу «пізнього соціалізму» під тиском процесів «розрядки» керівництво колишнього СРСР пішло на посилення ідеологічної складової у висвітленні питань стану міжнаціональних стосунків у країні. При цьому наполегливо розкручувалась стратегія нової історичної спільноти – єдиного радянського народу [10]. Головними принципами інформування громадськості стали показові інтерв'ю із пересічними мешканцями, перед тим в належний спосіб перевіреними співробітниками КДБ (якщо мова йшла про західних,

передусім шведських журналістів). Прикладом може слугувати інтерв'ю з корінним жителем Зміївки Андрієм Гоасом у статті «Діти різних народів» (Газета «Наддніпряньська Правда», 1967 рік). Лейтмотивом розповіді за шаблоном став опис щасливого й заможного життя колгоспників у другій половині ХХ ст. Події колективізації згадуються фрагментарно й природньо накладено табу на такі питання, як Голодомор 1932–1933 років, ексцеси розкуркулення й денаціоналізація. Особливої уваги заслуговує розповідь респондента про рееміграцію до прабатьківщини – Швеції. Усі особи, котрі не повернулися назад, затавровані як зрадники й вороги трудящого народу [4, 8]. Цензурою схвалено у загальному контексті процес змішування націй, про котрий побіжно йдеться у означеній публікації. Він активно стимулювався ідеологічним вихованням молоді.

Ситуація не відразу, але протягом кількох років докорінно змінилася у часи «перебудови». Спершу встановилися контакти з близькими родичами за кордоном. Першою ластівкою став візит до Зміївки колишнього мешканця села Старошведське Йоханнеса Бускаса зі Стокгольма (1989 р.). Далі від 1992 р. відновила душпастирську діяльність громада Євангелічно-лютеранської церкви, котра розділила приміщення кірхи з греко-католицькою парафією [11]. Таким чином, шведська спільнота отримала всі можливості для дальшого розвою національної самобутності. Але дія суб'єктивних і об'єктивних чинників зумовила домінування негативних наслідків стосовно шведської громади. Про це об'єктивно свідчать дані всеукраїнського перепису населення 1989 року. Так, порівняно із 1939 роком, кількість етнічних шведів скоротилася з 389 до 200 чол. [1, 2] Головними факторами скорочення чисельності етнічних шведів стали скорочування народжуваності від 1979 року відповідно до загальнодержавної тенденції, а наприкінці 1980-у 1990-ті роки додалися економічні проблеми на тлі загальної стагнації Бериславського району. Перший за роки незалежності всеукраїнський

перепис населення виявив невтішну картину: шведська громада скоротилася до 144 чол. [14] Сподівання на інвестиції з історичної Батьківщини – Швеції не виправдалися повною мірою: фірма «Чумак» після логістичних обрхунків обрала сферою діяльності агросектор Каховського району. Навіть пізніший візит короля Карла XVI Густава (2008 рік) обмежився суто культурно-благодійними заходами [3]. Активізація стосунків України із Євросоюзом дає надію на нове життя нащадкам колишніх шведських колоністів.

Список використаних джерел

1. Авдальян М. М. Херсонщина край багатонаціональний. *Наддніпряньська правда*. 1989. 16 лютого (№ 39).
2. Беляев А. В одній сім'ї. *Ленінський прапор*. 1973. 7 листопада (№133 – 134). С. 4.
3. Бикодір Г. До земляків у Старошведівку: [про візит короля Швеції Карла Густава у селі Зміївка Берислав. р-ну] *Україна молода*. 2008. 4 жовтня (№ 186). С.3.
4. Братан М. І. Діти різних народів. *Наддніпряньська правда*. 1967. 12 березня (№60).
5. Відомості про голод серед шведів Зміївської сільради Бериславського району 1947 р. // ДАХО. Ф. П-46, Оп. 1, Спр.792, Арк. 85.
6. Відомості про село Старошведське Херсонського повіту. 1921 р. // ДАХО – Ф. Р-12, Оп. 1, Спр. 4, Арк. 67.
7. Відчит Херсонського окружного виконавчого комітету III Окружному з'їзду Рад. Херсон, 1926. С. 97.
8. Гарбуз П. Наш інтернаціонал. *Маяк*. 1971. 18 вересня. (№111).
9. Иванов К. Шведы со Змеевки. *Вокруг света*. 1992 (№3). С. 11 – 13.
10. История городов и сел Украинской ССР. Херсонская область. Київ: Гл. Ред. УСЭ, 1973. С. 85.
11. Kiew Sankt Katharinen. Festschrift zur Wiedererweihung der Kirche. Kiew. 2000. S. 30.
12. 225 років селу Зміївка . *Гривна -СВ*. 2007. 27 квітня (№18).С. 1.
13. Материалы для оценки земель Херсонской губернии. Т. 6: Херсонский уезд (стат.-экон. описание уезда). Херсон: Тип. О. Д. Ходушиной, 1890. С. 147.
14. Розподіл населення за національністю по Херсонській області (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року): стат. бюл. / Держ. ком. стат. України, Херсон. обл. упр. Статистики. Херсон, 2003. – С. 65.
15. Список эвакуационных пунктов приёма беженцев по Херсонской губернии // ЦДІАК. Ф.719, Оп. 1, Спр. 257, Арк. 9 – 10.
16. Штах Я. Г. Очерки из истории и современной жизни южнорусских колонистов. Москва:Т-во тип А. И. Мамонтова, 1916. С. 13.

MAXIM MUDRYI

THE CHANGE OF THE ETHNIC AND NATIONAL STRUCTURE OF THE VILLAGE STAROSHVEDSKE (ZMIIVKA) IN THE 20 CENTURY

The article, based on a wide range of published and archival documents, consistently reveals the process of changing the ethnographic picture of the village Staroshvedske during the turbulent events of the twentieth

century. In the analysis of changes, the preference is given to statistical materials, including the data of the provincial accounting, the all-Union and all-Ukrainian censuses of the population, and others like that. The role of political factors in the formation of significant changes is determined. Particular attention is paid to ideological factors. Due to the extrapolation of the events of the early twentieth century, data of the era of "late socialism" was applied, which mention phenomena in the historical retrospect. The emphasis is made on the fate of specific individuals and families. This approach is organically combined with statistical data. The author traces the process of repatriation of ethnic Swedes to their historical homeland.

Key words: ethnonationality, Swedes, Zmiivka, Staroshvedske, Altshvedendorf, colony.

МАКСИМ МУДРИЙ

ИЗМЕНЕНИЕ ЭТНОНАЦИОНАЛЬНОГО СОСТАВА СЕЛА СТАРОШВЕДСКОЕ (ЗМИЕВКА) в ХХ веке

В статье последовательно раскрывается процесс изменения этнической картины деревни Старошведское на фоне бурных событий ХХ века на основе большого количества опубликованных и архивных документов. При анализе изменений предпочтение было отдано статистическим материалам, в том числе данным земского учета, Всесоюзной и Всеукраинской переписям населения и т. п. Определена весомая роль политических факторов в формировании существенных изменений. Особое внимание уделено идеологическим факторам. Учитывая экстраполяцию событий начала ХХ века, применены данные эпохи «позднего социализма», в которых упоминаются явления в исторической ретроспективе. Акцент делается на судьбы конкретных людей и семей. Такой подход органично сочетается со статистическими данными. Автором отслежен процесс репатриации этнических шведов на историческую Родину.

Ключевые слова: этнонациональность, шведы, Змиевка, Старошведское, Альтшведендорф, колония.